

T.C.
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü

9 MİLLETLERARASI
TÜRK HALK
KÜLTÜRÜ KONGRESİ

GELENEK GÖRENEK VE
İNANÇLAR

TÜRKLERİN YARATILIŞ DESTANI İLE İSLAMÎ KAYNAKLARDAKİ MÜŞTEREKLERE SENTEZİ BİR YAKLAŞIM

Dr. Doğan KAYA

Tarihi derin geçmişlere sahip milletlerin, sağlam temelleri ve kültürel zenginlikleri vardır. Bunların başında da mitler, efsaneler ve destanlar gelir. Türkler, Çinliler, Hindular, Farmlar, Mısır ve Grekler bu değerleri taşıyan milletlerin başında gelir.

Sözlü olarak vücut bulan bu en eski anlatmaların yazıya geçirilmesi son devirlerde gerçekleştirilmiştir. Mitolojik ürünler içinde değerlendirebileceğimiz “Türk Yaratılış Destanları” da bunlardan birisidir. Mitler; tarihi bilinmeyen devirlerde insanların yaşadığı dünyayı, akıl erdiremedikleri hadiseleri ve nesnelere, kolektif bir bilincin tezahürüyle ortaya koydukları ve gerçek kabul ettikleri ürünlerdir. Mitlerde öncelikle bir şeyin nasıl yaratıldığı, nasıl var olmaya başladığı yer alır. Mitlerin kahramanı tabiatüstü varlıklardır. Elaide göre mitler, “yaratılışın gerçek öyküleri”dir, “gerçek ve kutsal”dır. ”(Eliade 1993: 13) Mitler tabiatüstü varlıkların hikâyeleridir ve büyük oranda yaratılışla ilgilidir.

Türk Yaratılış miti XIX. yüzyılda Vasiliy İvanoviç Verbitskiy (1827- 12 Ekim 1890) ve Alman asıllı Rus Doğubilimcisi Wilhelm Radloff (17 Ocak 1837 - 12 Mayıs 1918) tarafından Altay-Yakut Türklerinden derlenmiştir. Verbitskiy Altay Türklerini Hristiyanlaştırmak vazifesi ile o coğrafyaya gitmiş ve orada otuz yedi yıl kalmıştır. Derlenen metinler arasında kısmen farklılıklar vardır. Hacim ve motif zenginliği bakımından Radloff'un derlemesi daha zengindir. O yüzden bu konuda çalışma yapan Köprülü (Köprülü, 2011: 71-72), Nihat Sami Banarlı (Banarlı 2004: 12), M. Necati Sepetçioğlu; (Sepetçioğlu, 1998: 13-21) gibi araştırmacılar Radloff'un metnini kullanmışlardır.

Yaratılış miti Hristiyanlık, Musevîlik ve İslâmiyetle ilgili pek çok müşterek özellikler taşır. Tarih boyu bu dinlerle teması olmamasına rağmen acaba Altay Türklerinin bu anlatmasındaki dinî motifler ve hadiselerin yer alması nasıl izah edilebilir? Pek çok araştırmacının dikkatini çekmiş olan bu husus nasıl izah edilebilir? Bildirimizde bu problemin halline çalışacağız.

Sümer-Akat, Mısır, Fenike, Fars, Grek ve Cermen gibi tarih boyu iz bırakmış milletin yaratılış destanları / ustureleri vardır. Bu anlatmaların pek çoğunda âlimin aslının su olması hususu öne çıkmıştır.

Verbitskiy'in derlediği Altay Yaratılış miti şöyle başlamaktadır: “*Gök yoktu, yer yoktu. Yalnızca, sonu olmayan bir deniz vardı.*” W. Radloff'un derlediği anlatma ise; “*Her şeyden önce su vardı. Yer, ay, gök, güneş yoktu.*” şeklinde başlar.

Âlemin aslının su olması inancı, Musevîlikte de karşımıza çıkar. Kitab-ı Mukaddes'in baştaki Eski Ahid bölümünde şu ifadeler yer alır: Tanrı ilk önce gökleri ve yeri yarattı. Yer tenha ve boş idi. Boşluğu karanlıklar kaplamaktaydı. Sular üzerinde Tanrı'nın ruhu hareket ederdi.”¹

Kur'an-ı Kerimde de bununla paralellik gösteren ifadeler yer alır. “*O kâfir olanlar, görmediler mi ki, göklerle yer bitişik bir halde iken biz onları ayırdık. Hayatı olan her şeyi sudan yarattık. Hâlâ inanmıyorlar mı?*” (Enbiya, 30) “*Allah, her dabbeyi [her hayvanı, her canlıyı] sudan yarattı.*” (Nur 45) “*Sudan bir insan yaratıp onu nesep ve sıhriyete dönüştüren O'dur.*” (Furkan 54)

Türk Yaratılış destanında da aynı kabul görülür. Ancak diğerlerinden farklı olarak “Kayra Han” adı ile tek Tanrı inancı da karşımıza çıkar. Radloff derlemesinde tanrının adı *Kayra Han*, Verbitskiy'nin derlemesinde ise *Ülgen*'dir. Bu hususa Kur'an-ı Kerim'in pek çok ayetinde işaret edilmiştir. Sözgelisi; İhlas Suresi'nin ilk ayetlerinde (1-4); “*De ki: O, Allah birdir. Allah sameddir. O, doğurmamış ve doğrulmamıştır. Hiçbir şey O'na eş ya da denk değildir.*” ve Hadîd Suresinin 3. ayetinde ki; “*O, ilktir ve sondur, görünen ve görünmeyen O'dur.*” ifadeleri bunlardan bazılarıdır. Diğer milletlerin destanlarında olmayan Türk yaratılış mitinde yer alan bir başka unsur da Erlik (Kişioğlu)'in de var olmasıdır. Bu hususu irdeleyen Numan Durak Aksoy şu tespitlerde bulunmuştur:

“Altay destanında; “Henüz daha hiçbir şey yok iken iyiliğin sembolü Tanrı Ülgen ile kötülüğün sembolü olan Şeytan Erlik büyük deniz üzerinde uçup duruyorlardı” ifadelerinden de anlaşılacağı üzere iki prensip mevcuttur. İran Mitolojisi ile Türklerin yaratılış destanları arasında bir benzerlik vardır. İran'daki Ehrimen ve Hürmüz, Türk mitolojisinde Tanrı Ülgen ve Şeytan Erlik olarak geçer. Burada Tanrı Ülgen daha güçlü durumda gösterilirken İran mitolojisinde her iki tanrı arasında bir kuvvet dengesi vardır.”²

Verbitskiy'nin derlediği metinde insanın yaratılışı ile ilgili şu ifadeler vardır: “*Bay-Ülgen, bir gün denize bakarken, suyun üstünde bir toprak parçasının yüzdüğünü gördü. Toprağın üzeri, insan gövdesine benzeyen bir kil tabakası ile kaplıydı. Ülgen, “Bu cansız toprak, kişi olsun!” diye buyurdu. Toprak, kişi oldu. Ülgen, ona Erlik adını verdi; olduğu yere bıraktı. Erlik, giderek Ülgen'i buldu. Ülgen de onu yanına aldı; kendisine küçük kardeş yaptı. Bir zaman sonra Erlik, Ülgen'i kıskandı. Ondan daha güçlü olmak istedi. Ülgen'e imrendi, “Ben de onun gibi olmalıyım.” diye düşündü. Düşüne düşüne Ülgen'e düşman oldu.*”

Bu İslam inancında insanoğlunun yaratılmasıyla benzerlik gösteriyor. Kuran-ı Kerim'de

1 *Kitab-ı Mukaddes*, Tekvin, I, Eski ve Yeni Ahit (Tevrat ve İncil), İstanbul, 1985, , s. 1-2.

2 Numan Durak Aksoy, *Türk Yaratılış ve Türeyiş Destanları ve Dinî Motifler*, Kayseri, 1993, s. 60 (E.Ü.Sosyal. Bil. Enst. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

insanın topraktan yaratıldığı birçok ayette zikrediliyor. “Biz insanı, kuru çamurdan, şekillenmiş balçıktan yarattık.” (Hicr, 26) “O sizi çamurdan yarattı” (Enam, 2) “Biz insanı süzme çamurdan yarattık.” (Müminun, 12).

Radloff'un derlediği metin ise şöyle başlar: “Sadece Tanrı Kayra Han (Kuday) vardı, ancak yalnızdı ve canı sıkılıyordu, sudan gelen bir ses ona “yarat” dedi. O da kendi gibi birini yarattı ve ona kişi dedi. İkisi de birer kara kaz gibi su üzerinde uçuyorlardı.”

Anlatmada, Tanrı Kayra Han, şeytanı sembolize eden Erlik / Kişi ile birlikte uçar. Erlik rüzgâr icat edip suyu dalgalandırır ve Kayra Han'ın yüzüne su sıçratır. Bunu görünce kendisini Kayra Han'dan üstün görüp daha yüksekte uçmak ister. Bununla ilgili olarak Me'âriç Suresi'nin 19. ayetinde “Gerçekten insan, pek hırslı ve sabırsız yaratılmıştır.” ifadesi vardır. Uçmayı başaramayan Erlik suya batar, boğulacak hale gelir. “Tanrım bana yardım et! “ diye yalvarır. Kur'an'da bu hususa da temas edilmiştir. “İnsana zarar geldiği zaman, onu giderebilmesi için bize dua eder (yalvarır).” (Yunus, 12) İslâm inancında, işlenen günahlar cezasız kalmaz. Bunun yanında Allah tövbe edenin günahını bağışlar, affeder. Kur'an-ı Kerim'de bu “De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir.” (Zümer, 53) şeklinde ifadesini bulur. Erlik'in / Kişi'nin boğulurken Kayra Han'dan yardım istemesi ve Kayra Han'ın onu affetmesi bunun güzel bir örneğidir. Tanrı Kayra Han, Erlik'e; “Ağzındaki toprağı ne için sakladın?” diye sorması üzerine Erlik; “Kendim için yer yaratmak istemiştım.” der. Kayra Han “Öyleyse at ağzından da kurtul!” diye emreder.

Erlik'in boğulmasına mani olan Kayra Han, onun suyun yüzeyine çıkmasını sağlar. Tanrı, Erlik'e “Suya dal, suyun dibinden toprak çıkar.” diye emir verir. Erlik söyleneni yapar. Tanrı getirilen toprağı suyun yüzeyine serper ve serperken de; “Yer olsun!” diye buyurur. Yasin Suresi'nin 82. Ayetinde bununla ilgili olarak; “O'nun işi, bir şeyi yaratmak istediği vakit sadece ‘Ol!’ demektir ve o şey derhal var olur.” ifadesi vardır. İslâmi inançta da Allah kâinatı “Kün” yani “Ol” emri ile yaratmıştır. Bakara Suresinin 117. Ayetinde bu husus açıkça belirtilmiştir. “O, göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır. Bir şeyi dilediğinde ona sadece ‘Ol!’ der, o da hemen oluverir.”

Verbitskiy anlatımında “Dünyanın yaratılışı altı günde olmuştu. Yedinci gün Bay Ülgen uyumuştı.” sözleri geçmektedir. Kur'an'da ve Tevrat'ta da dünyanın altı günde yaratıldığı bilgileri vardır. “Ve gökler ve yer ve onların bütün orduları itmam olundu ve Allah yaptığı işi yedinci günde bitirdi. Ve yaptığı bütün işten yedinci günde istirahat etti.”³

Bu, A'râf Suresi'nin 54. ayetinde geçen; “Şüphesiz ki, Rabbiniz Allah, gökleri ve yeri altı günde yarattı.” Burada, gökler ve yerler yaratılmadan önceki gün kavramı olmadığı için kimi müfessirler ayette geçen “altı gün” kadar bir zaman olarak tefsir ederler. Şurası var ki, Allah'a göre gün, bizim bildiğimiz 24 saat anlamında değil “an” anlamına gelir. Hac Suresi'nin 47. ayetinde: “Muhakkak ki, Tanrı'nın katında ‘bir gün’, sizin saymakta olduklarınızdan ‘bin yıl’ gibidir!”

3 Maurice Bucaille, *Müsbet İlim Yönünden Tevrat, İnciller ve Kur'an* (Çev. Mehmet Ali Sönmez), İstanbul, 1987, s. 219.

denilmektedir. Buna göre Allah katındaki “bir” gün bizim bin yılımıza bedeldir. Kur’an’da bunu doğrulayan başka ayetler de vardır. Me’aric Suresi’nin 4. ayetinde: *“Melekler ve ruh (Cebrail), oraya, miktarı -dünya yılı ile- ‘elli bin yıl’ olan ‘bir gün’ de yükselip çıkar.”* Demek oluyor ki; Tanrı katındaki “bir gün” bizim sayımızca “elli bin” yıl kadardır. Bu bilgilerden sonra Allah’ın kâinatı altı günde, yani altı devirde yarattığı hükmü ortaya çıkarmaktadır.

Yaratılış destanında, yaratılan kişi, her ne kadar insan şeklinde olsa da üslendiği rol bakımından şeytandır. Ülgün’i kıskanıp onun gibi olmaya çalışması, büyülenmesi, tanrıyı aldatmaya yeltenmesi bunun işaretleridir.

Türk yaratılış usturesinde Erlik, suya dalıp Tanrı’ya toprak çıkarırken içi hırs dolu olduğundan kendisi için de ağzına bir miktar toprak alır. Niyeti, kendine göre bir yer yaratmaktır. İnsanlardaki hırs ve tamahla ilgili olarak “Mala çok düşkünsünüz.” anlamında Fecir Suresi’nin 20. ayetinde; *“Malı, bütün gücünüzle seviyorsunuz.”* denilmektedir. Alâk Suresinin 6. 7. ve 8. ayetlerinde de *“Gerçek şu ki, insan malda zengin olduğunu görmesiyle azar. Kuskusuz dönüş Rabb’inedir!”* ifadeleri yer alır.

Erlik ağzından toprağı fırlatınca Küçük dağlar, tepeler meydana gelir. Ra’d Suresi’nin 3. ayetinde; *“Yeri döşeyen ve onda oturaklı dağlar yaratan O’dur.”*; Hicr Suresi’nin 19. ayetinde de *“Yeri uzatıp orada dağlar yerleştirdik.”* Nebe Suresi’nin 12. ayetinde *“Üstünüze yedi sağlam gök bina ettik.”* ifadeleri bu hususla örtüşmektedir.

Yeryüzü oluşuktan sonra üzerinde dalsız budaksız bir ağaç biter. Kayra Han bu ağacın dallarının ve yapraklarının olmasını murat eder. Ağaç bir anda 9 dallı oluverir. Kayra Han; *“Dalların her birinin kökünden dokuz kişi türesin ve bunlardan 9 millet olsun.”* der. Kuran-ı Kerim’in Hucurât Sûresi’nin 13. ayetinde geçen; *“Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık.”* ifadesi bu hadiseyi doğrulamaktadır.

Erlik, Tanrı’nın yarattığı insanları kendisine vermesini ister. Kayra Han kabul etmez. Erlik yaratılanları merak eder ve onların yanına gider. Orada insanlardan başka, hayvanlar, kuşlar ve daha bilmediği birçok güzel yaratıkları görür. Canlılar bir ağacın meyvesinden beslenmektedir. Ancak bir tarafındaki meyvelere dokunmamaktadırlar. Çünkü tanrı onlara o taraftaki meyveleri yemelerini yasaklamış ve başına da bekçi olarak yılan ile köpeği koymuştur. Yasak meyve ile ilgili olarak Bakara Suresi’nin 35. ayetinde şöyle bir ifade vardır: *“Ey Adem! Sen ve eşin (Havva) cennette oturun. İkiniz de ondan dilediğiniz yerde bol bol yiyin, fakat şu ağaca yaklaşmayın. Yoksa haddi aşan zalimlerden olursunuz.”*

Yaratılış mitinde Erlik “Körmös” olarak vasıflandırılır. Körmös, “kör, görmeyen” anlamına gelir. İslâm inancında da Şeytan “Kör Şeytan” olarak bilinir. İnanca göre, şeytanın gözü Hz. İsmail’in attığı taş ile kör olmuştur.

Erlık Körmös, Törüngey adındaki birisini bulur ve “Kayra Han size yalan söylemiş, siz bu dört dalın meyvelerinden yiyiniz.” der ve sonra uyumakta olan yılanın ağzına girer. Yılan ağaca çıkıp o yasak meyveden yer. Ardından Törüngey’in eşi Ece de o meyveden yer ve meyve çok hoşuna gider. Meyveyi de Törüngey’in ağzına sürer. O anda her ikisinin de tüyleri dökülür. Utanıp bir ağacın ardına saklandılar. İslâm inancında Törüngey, Âdem’i ve Ece de Havva’yı karşılamaktadır. Bu hadiseye bağlı olarak Kuran-ı Kerim’in A’raf Sûresi’nin 22. ayetinde bazı ifadeler vardır: *“Böylece onları hile ile aldattı. Ağacın meyvesini tattıklarında ayıp yerleri kendilerine görüldü. Ve cennet yapıklarından üzerlerini örtmeye başladılar.”*

Bu konu ile ilgili olarak Kur’an-ı Kerim’de şu bilgileri buluruz: *“Ben sizi bu ağaçtan menetmemiş miydim? Ve şeytanın sizin gerçekten apaçık bir düşmanınız olduğunu söylememiş miydim?”* Dediler ki: *‘Rabbimiz, biz nefislerimize zulmettik, eğer bizi bağışlamazsan ve esirgemezsen, gerçekten hüsrana uğrayanlardan olacağız.’* (Allah) Dedi ki: *‘Kiminiz kiminize düşman olarak inin. Yeryüzünde belli bir vakte kadar sizin için bir yerleşim ve meta (geçim) vardır.’* Dedi ki: *‘Orda yaşayacak, orda ölecek ve ordan çıkarılacaksınız.’* (Araf, 19-25)

Bunun üzerine Kayra Han, onların her birine ayrı ayrı cezalar verir. İlk cezayı “Şimdi sen de Erlık’ten bir parça oldun.” diye yılanı verir. “İnsanlar sana düşman olsun, seni görünce vurup, ezip öldürsünler.” der. Ece’ye “Sen de Erlık’in sözüne uydun, yasak meyveyi yedin, gebe olup çocuk doğuracaksın; doğum sancıları çekeceksin, sonra öleceksin... İnsanlar senden çoğalacak.” der. Allah, insanın ölümüyle ilgili Ankebût Sûresi’nin 57. ayetinde şunları söyler: *“Her canlı ölümü tadacaktır. Sonunda bize döndürüleceksiniz.”*

Kayra Han, Erlık’e kızar; “Öyleyse üç kat yerin altında ayı da güneşi de olmayan karanlık bir dünya vardır. Seni oraya atıyorum.” diyerek Erlık’in de cezasını verir. Bu hususa, Kur’an-ı Kerim’in A’raf Suresi’nin 13. ayetinde temas edilmiştir. Allah şeytana *“Hemen in oradan (Cennetten Allah katından). Orada büyüklük taslamak senin haddine mi? Haydi çık. Çünkü sen alçaklardansın.”*

Kayra Han Erlık’e; *“Artık sen günahlı oldun dedi, Bana karşı geldin. Kötülük düşündün. Bundan sonra sana uyanlar, kötülük düşünenler senin gibi kötü kişi olacak; bana uyanlar ise iyi ve pak kişiler olacak, güneş ve aydınlık yüzü görecek.”* der. İyi-kötü, aydınlık-karanlık kavramları ile günahlılar ve sevaplılara, cennet ve cehennemde işaret edilmiştir. Kötülük karanlıkla, iyilik aydınlıkla eşleştirilmiştir. Günah işleyenlerin karanlıkta yani cehennemde kalacakları, iyi kişilerin aydınlıkta yani cennette olacağına hükmedilmiştir. *“İman edip salih amel işleyenler, Allah’tan korktukları, imanlarında sebat ettikleri, salih amel işlemeye devam ettikleri, sonra Allah’tan sakındıkları, imanlarından ayrılmadıkları, yine Allah’tan korktukları ve iyilikte buldukları müddetçe, daha önce yediklerinden dolayı kendilerine bir günah yoktur. Allah iyilikte bulunanları sever.”* (-Maide, 93)

Allah’ın: *“Kınanıp alçaltılmış ve kovulmuş olarak oradan çık. And olsun, onlardan kim seni izlerse, cehennemi sizlerle dolduracağım.”* (Araf, 18) sözleri de bu hususla müştereklik göstermektedir.

Körmös, işlediği günahattan dolayı boş yere tanrıdan kendisini gizlemeye çalışır. Hâlbuki Allah, her an her yerdedir ve olacakları ve olan-biten her şeyi bilir. Ali İmran Suresi'nin 5. ayetinde bu özellikle belirtilmiştir. *“Şüphesiz, yerde ve gökte Allah'a hiçbir şey gizli kalmaz.”*

Daha sonra Tanrı, insanlara ceza verir. “Bundan sonra size yemek vermeyeceğim Kendinizi kendi gücünüzle kazanarak besleyiniz. Sizinle konuşmayacağım, size Maytere (Gök Oğul)'yi göndereceğim.” der. Bu hususta Kur'an'da muhtelif ayetler vardır:

“Dedi ki: “Rabbim, beni kışkırttığın şeye karşılık, and olsun, ben de yeryüzünde onlara, (sana başkaldırmayı ve dünya tutkularını) süsleyip-çekici göstereceğim ve onların tümünü mutlaka kışkırtıp-saptıracağım.” (Hicr, 39)

“Onlar Allah'ı bırakıp tanrıçalara taparlar ve: ‘Elbette senin kullarından belli birtakımı alıp onları saptıracağım, onlara kuruntu kurduracağım, develerin kulaklarını yarmalarını emredeceğim, Allah'ın yarattığını değiştirmelerini emredeceğim’ diyen, Allah'ın lanet ettiği azgın şeytana taparlar. Allah'ı bırakıp şeytani dost edinen şüphesiz açıktan açığa kayba uğramıştır.” (Nisa, 117-119)

“Beni azdırdığın için, and olsun ki, Senin doğru yolun üzerinde onlara karşı duracağım; sonra önlerinden, artlarından, sağ ve sollarından onlara sokulacağım; çoğunu sana şükreder bulamayacaksın, dedi.” (Araf, 16-17)

Kayra Han Erlik'e; *“Bana düşman olmazsan, insanlara fenalık etmezsen yanıma gel.”* diye haber gönderir. Erlik Kayra Han'dan kendisini kutsamasını ister ve ardından; *“Müsaade et ben de kendim için gökler yapayım.”* diye istekte bulunur. Kayra Han, buna izin verir. Erlik gökler yapar. Kendi avnesini başına toplayıp göklere yerleşir ve orada çoğalırlar.

Tanrı Kayra Han'ın en sevgili kullarından olan Mangdaşire (Ulu Kişi) Kayra han'ın huzuruna çıkıp yarattığı kişilerin yeryüzünde sefil, Erlik'in avnesinin ise göklerde huzurla yaşadığını söyler. Kayra Han Mangdaşire'ye üzülmemesini söyleyip *“Bir gün gelecek senin gücün Erlik'in gücünden daha üstün olacaktır.”* der.

Gün gelir Ulu kişi o gün güçlenir. Kayra Han, Ulu kişiyi yanına çağırıp Erlik'in göklerini başına yıkmasının zamanın geldiğini söyler. Mangdaşire emri yerine getirir ve Erlik'in dünyasını kırıp geçirir.

Kayra Han insanlara; *“Ben size mal verdim, aş verdim, yeryüzünde iyi güzel temiz ve arı sular verdim, size yardım ettim. Siz de iyilik yapınız. Ben göklere döneceğim, çabuk gelmeyeceğim.”* *“Şimdi ben aranızdan ayrılıyorum, ama yine geleceğim. Beni unutmayın, geri gelmez sanmayın. Geri döndüğümde iyiliklerinizin, kötülüklerinizin hesabını göreceğim.”* sözleri ile ahiret inancını ve cennet-cehennemi kastetmiştir.

Kuran-ı Kerim Yasin Suresi'nin 33. , 34. ve 35. ayetlerinde bu hususla ilgili olarak şu ifadeler vardır: "Kendisine hayat verdiğimiz ölü toprak gerçekte bir ibret ayetidir. Çünkü biz onu yağmurla dirilttik de ondan pek çok tarım ürünleri çıkardık. İşte onlar bunlardan yerler. Ve orada hurmalıklardan, üzüm bağlarından bahçeler yaptık. İçlerinden kaynaklar akıttık. Bunu mahsulünden ve kendi ellerinin mamulatından (yetiştirdiklerinden) yesinler diye yaptık. Hâlâ şükretmeyecekler mi?"

Artık bir daha insanların yanında olmayacağını uzaklara gideceğini bildiren Kayra Han yardımcı ruhlarına hitap ederek yokluğunda yapacakları vazifeleri hatırlatır ve insanların idaresini Yapkara, Mangdaşire, Maytere ve Şal Yime'ye verir.

Kur'an'da da insanların melekler tarafından yönetildiğiyle ilgili Zariyat Suresi'nin 4-5 ayetinde hükümler vardır.

Mangdaşire / Ulu kişi Kayra Han'ın buyruklarını yerine getirir. i. Olta yapar, balık avlar, tüfeği ve barutu icat eder, avcılık yapar. Ardından Kayra Han onu da yanına alır. İnsanlar kendi halleri ile baş başa kalır.

SONUÇ

Hristiyanlık, Musevilik ve İslâmiyet'le henüz tanışmamış olan Şamanist Altay-Yakut Türklerinin yaratılış inancında yer alan dünyanın yaratılışı, Allah'ın vasıfları, şeytanın vasıfları, insanın yaratılışı ve vasıfları, iyilik-kötülük, cennet cehennem, hesap günü gibi bunca dinî motifin varlığı hangi sebebe bağlanabilir? Aklımıza bazı sorular gelmektedir. Acaba derlemeyi yapan Verbitskiy ve Radloff kendi inançlarındaki bilgileri aktarmış olabilirler mi? Buna ihtimal vermiyoruz. Çünkü anlatılanlar Uno Harva'nın tespitlerinde de olduğu gibi (Harva; 2015, 363-442) Şamanizm inancıyla birebir örtüşmektedir.

İlk insan olan Âdem, aynı zamanda ilk peygamberdir. Hz. Âdem ve sonra gönderilen 124.000 peygamberin hepsi Allah'tan aldıkları vahiy yoluyla Allah'ın varlığını, niçin yaratıldıklarını ve nasıl yaşamaları gerektiğini anlatmışlar, Hak yolunda olmalarını tembihlemişlerdir. Allah'ın vücut-ı mutlak ve hüsn-i mutlak oluşu, ahiret inancı her dinin değişmez prensipleridir. Tarihi akış içerisinde insanlar Hak dininden uzaklaşmış, batıl inanç ve yaşayışlara yönelmişlerdir. O vakit Allah o topluma Peygamber göndermiştir. Peygamber Allah'ın elçisi ve kuludur. Peygamberler vahiyle şereflendirilmiş ve diğer insanlarda bulunmayan niteliklere sahip, seçkin kişilerdir. Hiçbirinin Allah'ın müsaadesi dışında fayda sağlama ve zarar giderme güçleri yoktur. İslam onları ilah mertebesine çıkarmamıştır. Peygamberler dini tebliğle yetinmemişler, dinin esaslarını açıklamışlar, ümmetlerine öğretmişler, onları eğitip kötülüklerden arındırmışlardır (Akgül 2008:5,107).

Kur'an'da her kavme peygamber gönderildiği işaret edilmiştir.

"Her ümmet içinde mutlaka bir uyarıcı peygamber buluna gelmiştir." (Fatır, 24),

“Allah’a and olsun ki biz senden önceki ümmetlere de peygamber göndermişizdir...” (Nahl 16/63)

“Kendilerine apaçık anlatabilsin diye, her peygamberi kendi milletinin diliyle gönderdik. Allah dilediğini saptırır ve dilediğini de doğru yola eriştirir; güçlü olan, Hâkim olan O’dur.” (İbrahim, 4)

Bu ayetlerden hareket edecek olursak bilinmeyen bir devirde Allah, Türklere de bir peygamber göndermiştir. Gönderilen peygamber diğer peygamberler gibi aynı tavır içinde olmuş, insanlara aynı bilgileri aktarmıştır.

İslâm inancında olduğu gibi Altay Türklerinin Yaratılış mitindeki tek tanrı inancı, evrenin yaratılışı, insanın yaratılışı, şeytan, melek, cennet ve cehennem unsurlarının yer alması bununla izah edilebilir. Çağlar içinde ve farklı coğrafyalarda bu bilgiler kısmen değişmiş, varyantlaşmış ve ilk bilgilerin bakiyesi olarak XIX. yüzyıla kadar ulaşmıştır.

KAYNAKÇA

- Aça, Mehmet, *Türk Halk Edebiyatının El Kitabı*, Ankara, Grafiker Yayınevi, 2014.
- Akgül Hüseyin, İman ve İbadetler, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2008.
- Banarlı, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2004.
- Elaide, Mircea, (Çev. Sema Rifat), *Mitlerin Özellikleri*, İstanbul: Simavi Yayınları, 1993.
- Ercilasun, A. Bican, *Büyük Türk Klasikleri, C. I*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2004.
- Hamdi Yazır, *Kur’an-ı Kerim ve Türkçe Meali*, (Sadeleştirenler, Yakup Çiçek-Necat Kahraman), Temel Neşriyat, İstanbul, 2000,
- Harva, Uno, *Altay Panteonu-Mitler, Ritüeller, İnançlar ve Tanrılar*, Ofis Yayın Matbaacılık, İstanbul, 2015.
- İnan, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm- Materyaller Araştırmalar*, TTK Yay. Ankara, 1986.
- Karakurt, Deniz, *Türk Söylence Sözlüğü*, e-kitap, 2011
- Kur’an-ı Kerim Meali, Diyanet İşleri Meali,
- www.kuranmeali.org
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi, C. I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010.
- Radloff, Wilhelm, *Sibirya’dan Seçmeler*, (Çev. Ahmet temir), İstanbul, 1976.
- Sepetçioğlu, M. Necati, *Karşılaştırmalı Türk Destanları*, Toker Yay., İstanbul: İrfan Yayınevi, 1998.
- Tanyu, Hikmet, *Türklerde Tek Tanrı İnancı*, s. 43-44.

BAŞKURT MİTOLOJİSİNDE TAŞ

Prof. Dr. Firdevs KHİSAMİTDİNOVA

Türk mitolojisinde taş, yerin, suyun, ateşin ve havanın (hawa) yanı sıra dünyanın en önemli unsurlarından biridir. Bu yüzden Başkurtlar taşı canlı olarak görmüşler, onun doğduğuna, uyuyabildiğine, dinlenebildiğine inanmışlardır. Başkurtlar der ki: “Taşlar büyür; küçük taşlar da hep büyümektedirler. Eğer insanlar arasında ve dünyada her şey yolunda olursa, dağlar da büyür. Geceleyin taşlar dinlenir ve uyurlar. Geceleri onlara dokunulmaz. Bu bir günahdır. Bir de taşlar, kadınlar gibi doğuruyor. Uzun süre olgunlaşırlar ve nihayet bölünerek doğururlar” [Khisa-mitdinova, 2008].

Başkurtların inançlarına göre, taşlar her zaman sert değilmiş. Örneğin, “Tulparbaskan-taş”, “Fırıntaş”, “Peygambertaş” gibi efsanelere göre, bazı taşların üzerinde insanların, atların, köpeklerin ve diğer canlıların izi bırakılmış [Başkurt Halk İcadı, 1987, 4, 49, Başkurt Halk İcadı, 1997, 77]. Bu tür taşlar Güney Ural taraflarında çok yaygındır ve Başkurtlar arasında kutsal yerler olarak kabul edilirler. Folklorik, etnografik ve dilsel malzemelerden gördüğümüz gibi, başka Türkî dilli halkların yanı sıra, Başkurtlarda da taşların kültü çok gelişmiştir. Bu, Başkurt ritüellerinin birçok gelenek ve töreni ile kanıtlanmaktadır. Örneğin, Başkurt ağızlarında *uba / oba / karaskı* olarak adlandırılan koni şeklindeki veya dikdörtgen taşlardan taş yığını toplama geleneği halâ sürmektedir [BDAS, 2013, 267]. Geleneğe göre, yanından geçerken herkes taş yığına kendi taşını, sikke, şal püskülü, üvez çilek salkımı veya diğer çileklerin salkımlarını eklemelidir. Bu da taş yapıların mitolojileştirilmesini gösteren bir kanıttır. Bu ubalar / obalar / karaskılar özellikle Başkurdistan’ın güneydoğu bölgesinde yaygındır. Şunu da belirtmeliyiz ki, bunun gibi taş yapılar Güney Sibirya halkları arasında da kaydedilmiştir [Sodnompilova, et al. 2008 191].

Antik *menhirler* de, yani pürüzlü bir vahşi taş biçimindeki en basit megalitler; yalnız taşlar - kayalar, torataş idolleri, karataş diye bilinen keskin kayalar zinciri, tapınılan bir yer olduğunu ve Başkurlarda taş kültü olduğunu göstermektedir.

Başkurlarda taş mitolojisi varolduğunu sihirli yağmur taşları da söylemektedir. Başkurların farklı etnik grupları onları *Yeytaş* 'yaz taşı', *Yeygortaş / Yeygortaş* 'bir gökkuşağı taşı', *Yeygorontaş* 'bir gökkuşağı taşı', *Yamgırtaş* 'yağmur taşı', *Yawın taşı* 'yağışlı bir taş', *Yazataş* 'cadı taşı' diye adlandırmıştır [BDAS, 2012, 265, 272; Hisamitdinova, 2011, 204-205, 331].

Başkurların sihirli yağmur taşları üç gruba ayrılır. İlk grubu büyük taşlar, taş yığınları teşkil eder, yerli halk ağzıyla, *Kolontaş* 'tay taş', *Atataş* 'baba taş', *Anataş* 'anne taş', *İnetaş* 'anne taş', *Balataş* 'bebek taş' gibiler. Bu tür taşlar, Başkurdistan'ın Beloretsk, Gafuri ve Arkhangel bölgelerinde sabitlenir. Yerli halkın rivayetlerine göre, yağmursuz kuraklık yıllarda yağmuru çağırabilmek için bir Molla veya bir bilgin taşa vurmalymış veya bu taştan bir küçük parça koparmalymış. Sonra bu parçacık ırmağın belli bir yerine bırakılıyormuş. Yağmur uzun sürmeye başlarsa Molla bu parçayı nehirden çıkarıp kurutuyormuş, üzerine yakındaki köylerden toplanan yağı sürüyormuş ve çıkardığı yere tekrar yerleştireyormuş. Bundan sonra yağmur diniyormuş.

Yağmur taşlarının ikinci grubu, küçük nehir çakıl taşlarıdır. Nehirdeki ak taşları kutsallaştırma olayını Sakmar Nehri kenarlarında yer alan Haybulla, Zilayir, Baymak köylerinde görmekteyiz. Abzelil ve başka bir dizin köylerde (Baymak, Uçalı, Beloretsk bölgelerinde) yağmur çağırma töreninde "*Ўәўғорташ йәки Ўәўғоронташ*" diye adlandırılan nehirin renkli taşları kullanılmaktadır. Şunu da vurgulamak istiyoruz ki, yağmur çağırma ve durdurma geleneğinin teknolojisi de nehirde taşları atma veya çıkartma ile ilgilidir.

Üçüncü grup, kuşların kursağından çıkarılan küçük taşlanmış çakıllardan oluşur. Bu yağmur taşları, Ziançura, Kugarçin, Abzelil ve Uçalı bölgelerinde tespit edilmiştir. Bu grup Başkurların yağmur çağırma ve durdurma gelenekleri pek farklı değildir. Aynı şekilde taşlar suya konur veya durdurmak isterken sudan çıkarılır, kurutulur, yağ sürülür.

Başkurt dilinde, yağmuru çağırma veya durdurma için gerçekleştirilen çakılları düşürme ve çıkarma törelerine "*Таш йыуыу*", yani "taş yıkama" denir. Diğer ismi de "*Таш майлау*", yani taşı yağlama. Yukarıdaki bilgiler, yağmur taşının mitolojikleştirilmesinin Başkurlar arasında yaygın olduğunu göstermektedir.

Büyülü yağmur taşlarının yalnızca Başkurlar arasında değil, başka Türklerin çoğunluğunda tespit edildiği unutulmamalıdır [Inan, 1998, 167-171, Kondybai, 2008, 172-177, Molnar, 1994, 1-121]. Ayrıca, Türklerin büyü yağmur taşlarıyla ilgili bilgilerin Çin, Arap ve Türk yazılı kaynaklara yansımaları da eklenmelidir [Bichurin, 1851, 259; Inan, 2005, 167-171]. Örneğin, M. Kaşgarlı şunları yazıyor: "Bu, bir çeşit kehanettir. Bu gelenekler belli bir taşlarla yapılır, onları kullanarak yağmur çağırırlar veya kar yağdırırlar, rüzgâr çıkarırlar. Dile alınan gelenek başka Türkler arasında da yaygındır...»[Kaşgarlı, 2005, 673].

Taşın mitolojikleşmesi, Başkurların başka gelenek ve göreneklerinde de yer almıştır.

Örneğin, doğumla ilgili geleneklerde çocuğun göbekbağını taş üzerinde kesme geleneği

vardır. Bu gelenek, bebeğin sağlıklı ve uzun ömürlü olmasını sağlamak niyetinde yapılmış. Bu amaçlar bebeğe *taş* kelimesini içeren isim koyarken de hedefe alınmaktadır (*Taştimer, Taşbulat*, vb.).

Geline su yolunu gösterme geleneğinde ve yüz görümü töreninde de taşı kutsallaştırma âdeti vardır. Örneğin, Başkurlarda, oğlan evinin yakınları ve komşuları geline bakmaya geldiğinde, gelinin ayağı altına küçük taşlar atar ve böyle bir büyü sözleri söylenir:

Dikkatlice indi dölçek gelinimiz,
Şanslı ayak, sağ ayaktır,
Sağ ayaktan in, gelincik,
Taş gibi, kum gibi burada kal, gelincik.
[BHİ, 2010, 468].

Büyü sözleri şunu ifade ediyor ki, taş ve kum nasıl nehirde kalırsa, gelin de, ailede, soyda öyle kalsın, bir yere gitmesin.

Benzer motifler su yolunu gösterme geleneğinde de görünmektedir. İlk önce gelin, geleneklere göre kaynağa ya da nehre bir bozuk para ve küçük bir taş atar. Sonra, geline eşlik eden herkes, bu aile ve bu yerde gelininin nehirdeki kum ve taş gibi olmasını sağlamak amacıyla, iyi dileklerde bulunur, böyle bir büyü sözleri söyler:

Ayağın hafif olsun,
Bak, burası senin yerin, gelincik,
Geçen hayatını bırakabilirsin,
Taş gibi ol [burada kal], gelincik!

Taşın sihirli gücüne olan inanç, Başkurların cenaze törenlerine de yansımaktadır. Örneğin, mezarda ölünün başının altına beyaz bir taş konulur. Beyaz küçük çakıllar ölünün üzerine de serpilir [BHİ 2012, 316]. Taş, mezarlığı örtmek ve mezar taşları olarak Başkurlarda yaygın olarak kullanılmaktadır. Görünüşe bakılırsa, Başkurların cenaze törenlerinde taş kullanması, taşların «durdurma, koruma güçleri» inancına bağlıdır. «Baskurlar, bu gelenekleri ölenleri gulyabaniden korumak için yapmaktadırlar», «ölüleri mezara bağlamak» ve kendilerini ölüme savunmak istemektedirler.

Baskurt mitolojisinde, taş kültü dağların kültüründen ayrı değildir. Birçok dağın tepelerinde batır mezarları, kutsal mezarları taşlarla çevrilmiştir [Hisamitdinova, 2015, 386-387]. Bu geleneğin varlığının canlı bir örneği, Baskurt folklorunun kahramanları Zayatulek ve Hıuhılıu'nun Balkan Dağı'nın tepesindeki mezarıdır. "Zayatulek ve Hıuhılıu" destanında denir ki: "Zayatulek Hıuhılıu'nun ölümünden sonra çok acı çekiyor. Balkan Dağı'nın tepesinde bir mezar kazıyor. Zayatulek sev-

gilisini mezara koyar ve kendine mızrağını sançar, sevgilisinin yanında cansız kalır. Zayatulek'i aramaya başlayan insanlar, sadece birkaç gün sonra onu, Hıuhılıu'nun yanında ki mezarda bulmuşlar. Onları saygıyla gömmüşler, mezarlarını büyük taşlarla çevirmişler. O zamandan beri, adil batır ve Hıuhılıu'nun mezarı bulunan dağ Başkurtlar için kutsal bir yer haline gelmiş [Destanlar ..., 2010, 179-180]. Yukarıdaki bilgiler, taşların tüm aile ayinlerinde önemli rol oynadığını göstermektedir.

Ayrıca taşlar büyü ile tedavi unsuru olarak algılanmaktadır. Örneğin, Karataş olarak bilinen siyah bir taşın yardımıyla Başkurtlar nazarı, fırtığı ve diğer hastalıkları gidermeye çalışmaktadırlar [Terapötik ... 2009, 380].

Taş, Başkurtların fal bakma geleneğinde kullanılır. Benzer gelenekler başka Türk halklarında da kaydedilmiştir [Inan, 1998, 157-166].

Başkurt halk kültüründe bireysel taşların, kayaların kökeni hakkında etyolojik efsaneler kaydedilmiştir. Örneğin, bazı halk hikâyelerinde yaşlı kadın, gelinler, batır, aylar, taş olarak donakalmıştır [BHİ, 1987, 41].

Sonuç. Başkurt mitolojisinde taşlar, diğer Türklere olduğu gibi, ayrı bir önem taşımaktadır. Taşlarla ilgili mitoloji inanç, gelenek ve ritüellere yansımıştır. Başkurtların inançlarına göre, taşlar hayatın kaynağı, sağlık, refah ve sonsuzluk kaynağı olarak belirlenmiştir.